

Сатаева С.Т.

УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ ЖАНА ЭЛ ЧАРБАСЫН КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮ ЖЫЛДАРЫНДАГЫ ТАЛАС АЙМАГЫНДАГЫ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН АБАЛЫ

Сатаева С.Т.

ПОЛОЖЕНИЕ СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЕ В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ И ГОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

S.T. Sataeva

THE SITUATION OF THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM IN THE TALAS VALLEY DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR AND THE YEARS OF RESTORATION OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 947.1 (575.2)

Данная статья посвящена положению системы народного образования в период Великой Отечественной войны и годы восстановления народного хозяйства. Отмечены успеваемости и не достатки в системе народного образования региона указанного периода. В изучении положения системы народного образования региона использованы в основном цифровые данные, научные литературы и материалы Центрального государственного архива.

Ключевые слова: регион, образование, средние школы, вечерние школы, интернаты, ученики, учителя.

Бул макала Улуу Ата Мекендик согуш жана калыбына келтирүү жылдарындагы Талас аймагындагы билим берүү системасынын абалы маселесине арналат. Аталган мезгилдеги аймактык билим берүү системасындагы жетишилген ийгиликтер менен катар эле кемчиликтер да баса белгиленди. Аймактагы билим берүү системасынын абалын изилдөөдө Борбордук мамлекеттик архивден алынган материалдардагы сандык көрсөткүчтөр, анда сакталган аймактык билим берүү бөлүмдөрүнүн башчыларынын отчеттору жана илимий адабияттар колдонулду.

Негизги сөздөр: аймак, билим берүү, орто мектептер, кечки мектептер, интернаттар, окуучулар, мугалимдер.

This article is devoted to the situation of the system of public education in the period of the Great Patriotic War and the years of restoration of the national economy. Academic records and shortcomings were noted in the public education system of the region. In studying the situation of the public education system of the region were used digital data, scientific literature and materials of the Central State Archive.

Key words: region, education, secondary school, evening school, boarding school, pupils, teachers.

Кыргызстандагы, анын ичинде тарыхый жана географиялык жактан обочолонгон Талас аймагындагы Улуу Ата Мекендик согуш жана эл чарбасын калыбына келтирүү жылдарындагы билим берүү системасынын абалы Ата Мекен тарыхындагы, маданий жана социалдык тармактагы актуалдуу маселелерден болуп саналат. Анткени согуш учурунда окуучулардын санынын кыскарышы менен кадрлардын жана каражаттардын жетишсиздиги, ал тармакта жаралган көйгөйлөр советтик билим берүү

тутумундагы негизги көйгөйлөрдөн болуп эсептелет. Ошол эле учурда согуш учурунда ар бир советтик мектеп жана анда эмгектенген мугалимдер, окуучулар зор руханий, идеологиялык жана ондуруштук да күч боло алды.

Дүйнөлүк үстөмдүккө жетүүнү эңсеген фашисттик Германиянын 1941-жылы июнь айында башталган согуш билим берүү системасына да өз салакасын тийгизет. Согуштук кырдаалга жараша элге билим берүү системасынын түзүлүшү бир топ өзгөрөт. Республика боюнча карай турган болсок, баарыдан мурда элге билим берүү системасынын мекемелеринин кээ бир типтери согуштун аягында согуш болор алдындагы жылдарга салыштырганда кыскарат. Мисалы, 1941-1945-жылдардын ичинде мектептердин саны 1645тен 1519 га чейин, ал эми атайын орто окуу жайларынын саны 33төн 25ке чейин кыскарат [1,75-бет].

Согуш мезгилиндеги оор кырдаал мектептердеги окуу-тарбия иштеринин деңгээлине терс таасирин берет. Эгерде 1938-1939-окуу жылында республиканын мектептеринин окуучуларынын сабакка жетишүүлөрү 84% ти түзсө, ал эми 1944-1945-окуу жылында 74%ке чейин төмөндөп кеткен. 1945-1946-окуу жылдарында Талас облусунда Кыргыз ССРинин ЭКСнин планы боюнча 17 миң мектеп курагындагы балдарды окутуу пландаштырылган болсо, каттоонун жыйынтыгында мектеп курагындагы балдардын саны 13,025 ти түзсө, 11,936 окуучу мектептерде окушкан. Булардын ичинен 1432 окуучу сабакка келбей коюшса, ал эми мектепти таштап кеткен окуучулардын саны 1530 түзгөн. Улуттук курамы боюнча 510-кыргыз, 410-орус, 610-келгиндер (чечендер, курддар ж.б) түзгөн. Келгин чечен, курддардын балдарынын сабакка келбегендиктеринин себеби алардын кыргыз же орус тилин билбегендиги же начар билгендиги жана кийим жана бут кийим менен начар камсыз болгондугу менен байланыштуу болгон.

Мектептен кетип калууларынын негизги себептери:

1. Ата-энелеринин жер которуусу (башка ай-

мактарга көчүп кетүүсү ж.б)-323;

2. Өндүрүштүк, колхоздук жана совхоздук жумуштарга иштеп кетүүлөрү-97;

3. Кийимдеринин тартыштыгы (айрыкча бут кийимдеринин жоктугу)-447;

4. Үй жумуштарына байланыштуу-61;

5. Ден-соолуктарына байланыштуу-115 [3,229]. ж.б.

Согуш жылдарындагы бул билим берүүчү мектептердеги терс көрүнүштөр төмөнкүлөргө байланыштуу: жумушка жарамдуу окуучулардын өндүрүштүк, колхоздук, совхоздук жумуштарга иштеши, балдардын билиминин төмөндөшү окуу китептеринин, көрсөтмө окуу куралдарынын жана методикалык адабияттардын жана педагог кадрларынын жетишсиздиги, финансылык жана материалдык каражаттардын тартыштыгы ж.б.

Бирок бул мүчүлүштүктөргө карабастан согуш жылдарында жалпы билим берүүчү мектептерде жана окуу жайларында жаштарды тарбиялоо жана окутуу ишине совет бийлиги тарабынан көңүл бурулган. Согуш жүрүп жаткан райондордон алыскы тылдарга, атап айтканда, Кыргызстанга эвакуацияланган балдарды окууга тартуу жана тарбиялоо үчүн жаңы бала бакчаларды, балдар үйлөрү жана орто мектептер уюштурулат. Билим жана тарбия берүүчү бала бакчалардын саны 1940-жылы республиканын территориясында 101 болсо, 18 балдар үйү жана 159 орто мектеп иштесе, ал эми 1945-жылы алардын саны 214 бала бакчага, 52 балдар үйүнө жана 343 орто мектепке жетет [3,135].

Өндүрүштө жана башка тармактарда иштеген окуучулар үчүн СССР Эл Коммиссарлар Совети өзүнүн токтому менен (июнь, 1943- жыл) бийликтин жергиликтүү органдарын жумушчу жаштардын кечки мектептерин, ал эми бир жылдан кийин (июнь, 1944-жыл) айылдык жаштардын кечки мектептерин уюштурууга милдеттендирет. 1946-жылы көпчүлүк мектептердин алдында кечки мектептер ачыла баштаган. Анда негизинен өндүрүштө иштеп жаткан жаштар билим алышкан.

Кыргызстандын жана анын аймактарынын шарттарында мектептерди мугалим кадрлары менен

камсыз кылуу билим берүүдөгү татаал маселелерден болгон. Бул абалды эске алуу менен Кыргызстан КП (б) БК 1942-жылы февралда “Кыргыз мектептери үчүн жергиликтүү улуттардан мугалим кадрларын даярдоо жөнүндө” чечим кабыл алат. Бул чечимдерге ылайык бардык областтарда 1300 адамды тартуу менен башталгыч жана жети жылдык мектептердин мугалимдерин даярдоо боюнча беш айлык курстар жана бир катар райондордо 587 адамды тартуу менен башталгыч класстардын мугалимдерин даярдоо боюнча бир жарым айлык курстар уюштурулган. 1942-1945-согуш жылдарында бул курстар аркылуу 5259 мугалим, анын ичинен 4950 кыргыз мугалимдер даярдалган [4,234].

1941-1945- жылдардагы Кыргызстандагы, анын ичинде Талас аймагындагы билим берүү системасы согуштук кырдаалдын татаалдыгына карабастан өз структурасын сактап калган.

Улуу Ата Мекендик согуш аяктагандан кийин өлкөбүз өзүнүн өнүгүшүнүн жаңы тынчтык мезгилине кирет. Мында согуштун кесепетинен бүлүнгөн эл чарбасын калыбына келтирүүнү (1946-1950-жж), согуштук керектөөлөргө багытталган өнөр жайын тынчтык курулуш үчүн продукция чыгарууга буруу милдети турган. Билим берүүнү өстүрүү биринчи планга коюлат. Бул милдеттер СССРдин эл чарбасын өнүктүрүүнүн төртүнчү беш жылдык планын (1946 – 1950-жылдар) негизги өзөгүн түзөт.

Кыргызстан КПнын V съезди (1949-жыл) милдеттүү түрдөгү жалпы жети жылдык билим берүүнү шаарларда гана эмес, айылдык жерлерде да ишке ашыруу милдетин коёт. Съезд кабыл алган резолюцияда: “Республиканын айрым райондорунун жана областтарынын айылдык жерлеринде 1949-1950-окуу жылынан тартып жети жылдык билим берүүгө барабара өтүү жүзөгө ашырылсын” [5, 105]-деп көрсөтүлгөн. Анын негизинде 1949-1950-окуу жылында республиканын 25 айылдык райондорунда милдеттүү түрдөгү жети жылдык окуу киргизилген. Эки окуу жылынын ичинде 92 жети жылдык жана 12 орто мектеп кошумча ачылган [2, 50].

Таблица. 1945-46 окуу жылындагы Талас областында мектептердин район боюнча бөлүнүшү

Райондор	Орто мектеп			7 жылдык			Башталгыч			Бардыгы			Бардыгы
	Кыргыз	Орус	Аралаш	Кыргыз	Орус	Аралаш	Кыргыз	Орус	Аралаш	Кыргыз	Орус	Аралаш	
Будённовка	1	-	1	8	-	1	7	-	-	16	-	2	18
Талас	-	-	1	6	-	1	4	-	1	10	-	3	13
Ленинполь	1	1	1	4	1	-	7	2	3	12	4	4	20
Кировка	-	1	2	8	2	2	1	1	-	9	4	4	17
Покровка	-	1	1	6	1	1	1	2	-	7	4	2	13
Чаткал	-	-	-	6	-	-	7	-	-	13	-	-	13
Талас шаары	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	2
Жыйынтыгы	2	4	6	38	5	5	27	5	4	67	14	15	96

Эми аймак боюнча карай турган болсок, Талас облусунда 1945-1946-окуу жылдарында бардыгы болуп 96 мектеп, алардын ичинен 6 орто мектеп, 6 орус, 47 жети жылдык, алардын ичинен 42 кыргыз, 37 башталгыч, алардын ичинен 34 кыргыз мектептери болгон.

Балдардын сабакка катышуусу 85%ке жеткен. Бул мезгил аралыгында балдардын сабактарга катышуусу жакшырганы менен жетишүү маселесинде мүчүлүштүктөр болгон. ЭКСнин Таластагы бөлүмүнүн башчысы Козлованын Кыргызстан БК КП (б) берген отчетунда төмөнкүлөргө токтолот: “Облуста окуу программаларын негизинен аткарылганы менен көпчүлүк кыргыз мектептерде айрым предметтер окулбай калгандыгын белгилеген. Мисалы, Будёновка районунун көпчүлүк мектептеринде орус тили окутулбагандыгын же төмөнкү деңгээлде билим берилгендигин жана мугалим кадрлардын жетишсиздиги, окуу китептери, окуу жана көрсөтмө куралдары менен начар жабдылгандыгын ж.б [6,70] баса белгилеген.

1946-жылы аймакта бардыгы болуп 784 мугалим эмгектенген, алардын ичинен кыргыздар-549, орустар-235, башкалары-37 [6,73].

1946-жылдары тогуз жылдык билим, мектептин алдында уюшулган интернаттар болгон. Аларда бардыгы болуп 277 окуучу билим, тарбия алган [7,63]. Интернаттар мамлекеттин жана өздүк чарбаларынын эсебинен каржыланган. Мектеп алдындагы интернаттар: Ленинполь районундагы Чалдовар орто мектеби, Талас шаарындагы Кыргыз орто мектеби, Будёновка районундагы Көк-Арык орто мектеби, Талас районундагы Кырк-Казык орто мектеби, Покровка районундагы Чоң-Курган орто мектеби, Киров районундагы Грозный орто мектептери уюштурулуп, ишке киргизилген.

1947-жылы Талас шаарында жумушчу жаштар мектеби ачылган, ал азыркыга чейин иштеп жатат. 1950-жылы Талас шаарында кыргыз кыздар үчүн жатак мектеп ачылып, алардын билим алуусуна жакшы шарт түзүлгөн, ал жерде 200 дөй кыздар окушкан. Кыздар арасында билимдүүлөр көбөйө баштаган. Ал мектептин ошол жылдары биринчи

директору облустагы алгачкы эл агартуучулардын бири М.Жолоев болгон.

Кыргыз Республикасынын Билим коомунун Талас областындагы уюму 1948-жылы уюшулган. Калктын жалпы билим алуусун жана маданий деңгээлин көтөрүүгө, жаны экономикалык саясий жана укуктук ой жүгүртүүсүн калыптандырууга, граждандардын үзгүлтүксүз билим алышына алынган квалификациясын жогорулатууга, базар экономикасын шартында жаңы кесиптерге жана адистерге ээ болушуна көмөктөшөт.

1950-жылы аймакта бардыгы болуп 107 мектеп, алардын ичинен 12 орто, 53 жети жылдык, 42 башталгыч мектептер билим беришкен. Алардын ичинен кыргыз-72, орус-16, аралаш-19 мектеп болгон [8,10].

Демек, Улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы оор кыйынчылыктарга карабастан, Кыргызстандын, анын ичинде Талас аймагынын билим берүү системасы калктын маданий деңгээлин көтөрүүдө, билим, тарбия берүүдө зор роль ойногон. Билим берүүчү ар түрдүү баскычтагы мектептер билим берүүдөгү кемчиликтерине, мүчүлүштүктөрүнө (катышуу жана жетишүү ж.б) карабастан өз калыбын сактап калган. Калыбына келтирүү жылдарында билим берүү системасында бир топ өзгөрүүлөр болуп, окуучулардын саны өскөн, сабакка жетишүү деңгээли жогорулаган, жети жылдык окуу киргизилген, педагогикалык кадрлардын катарлары көбөйгөн. Бул убакыт аралыгында билим берүү системасы өнүгүү жолуна түшкөн.

Адабияттар:

1. Балтабаев М.Р. Кыргызстандагы элге билим берүү 60-жылдарда. Ф., “Мектеп” 1988
2. Борбордук мамлекеттик архив, ф 56, опись 10, 229
3. Данияров С.С. Культурное строительство Киргизской ССР, Ф, 1957
4. Измайлов А.Э. Очерки из истории советской школы в Киргизии (1917-1957 гг).Ф., 1957
5. Кыргызстан КП (б) БКнин иши жөнүндөгү отчеттук доклад. Кыргызстан КПнын V съездинин резолюциясы. Фрунзе, 1949
6. Борбордук мамлекеттик архив, ф 56, ф 56, д 12, 240
7. Талас облусу: Энциклопедия/ башкы ред. А. Карыпкулов. - Б.: КЭнин Башкы ред., 1995.
8. Борбордук мамлекеттик архив, ф 56, опись 10, 117.

Рецензент: к.и.н., доцент Конокбаев Р.Т.